

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Լեռն Հովսեփյան՝

Սառը պատերազմի ավարտից հետո Թուրքիան վերանայեց և վերաձևակերպեց ինչպես արտաքին, այնպես էլ անվտանգային ու պաշտպանական քաղաքականության իր ռազմավարությունը: Սառը պատերազմի ավարտով սկսված աշխարհաքաղաքական փոփոխություններն ու զարգացումները ստիպեցին Թուրքիային առավել զգուշորեն և հետևողականորեն հստակեցնել միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության ու պաշտպանական քաղաքականության գերակայություններն ու նոր մարտահրավերները: Փոխվեցին Թուրքիայի անվտանգության մարտահրավերներն ու սպառնալիքները:

Պաշտպանական քաղաքականության վերաձևումներն ավելի լավ պատկերացնելու նպատակով անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ Սառը պատերազմի շրջանում թուրքական պաշտպանական քաղաքականության առանձնահատկությանը:

ՆԱՏՕ-ին անդամակցելով՝ Թուրքիան դարձավ այդ ուժային համակարգի ռազմաքաղաքական շահերի կրողն ու հետևորդը: Սառը պատերազմյան ժամանակաշրջանում թուրքական զինված ուժերը (այսուհետ՝ ՁՈւ) հստակ դերակատարություն ունեին ՆԱՏՕ հարավային գծի պաշտպանության գործում՝ կանխելով ԽՍՀՄ մուտքը միջերկրածովյան շրջաններ և Մերձավոր Արևելք՝ այդպիսով իրակա-

¹ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող:

նացնելով դաշինքի «զսպման ռազմավարությունը»: Թուրքիայի տարածքը բացառիկ հարթակ էր խորհրդային միջմայրցամաքային բալխատիկ հրթիռների (*ICBM*) արձակումները, փորձարկումները հետևելու և էլեկտրոնային հետախուզություն ապահովելու համար [1, pp. 1-2]:

ՆԱՏՕ ռազմական պլանավորման հիմքում դրված էր այն մոտեցումը, թե ԽՍՀՄ և Վարշավյան պայմանագրի կազմակերպության ռազմական ուժերի հարձակման դեպքում Թուրքիան որ տարածքները պետք է պաշտպաներ և ինչպես հետ մղեր թշնամու հարվածային ուժը մինչև դաշինքի գորքերի ռազմական գործողությունների մեջ մտնելը: Թուրքիայի ռազմական պլանավորողները ենթադրում էին հավանական թշնամու հարվածային ուժն ընդունել հենց երկրի սահմանին, այնուհետև համակարգված նահանջով հետ քաշվել դեպի երկրի խորքերը: Այդ ժամանակաշրջանի Թուրքիայի պաշտպանական հայեցակարգը կրում էր գուտ պաշտպանողական բնույթ՝ հենվելով սովորական սպառազինությամբ ռազմական գործողություններ իրականացնելու մարտավարության վրա: Ռազմական գործողությունների դեպքում միջուկային զենքի օգտագործումը գտնվում էր միայն ՆԱՏՕ-ԱՄՆ լայն իրավասության ներքո [2, pp. 105-119]:

Փաստորեն, սառըպատերազմյան շրջանի հետ կապված Թուրքիայի առանձին պաշտպանական հայեցակարգի մասին խոսելը ճիշտ չէ, քանի որ այն ամբողջովին տեղավորվում էր Հյուսիսատլանտյան դաշինքի և հատկապես ԱՄՆ ռազմաքաղաքական հայեցակարգի ու ռազմավարության համատեքստում:

Հետսառըպատերազմյան նոր ժամանակաշրջանի սկիզբը որոշ անորոշությունների առաջ կանգնեցրեց պաշտոնական Անկարային՝ իր արտաքին և հատկապես անվտանգության քաղաքականության հետագա ուղեգծերի սահմանման և նոր ռազմավարության որդեգրման առումով: Թուրքիայի համար օրակարգային խնդիր դարձավ տարածաշրջանային, անվտանգության և պաշտպանական քաղաքականության

հրամայականների վերաձևավորումը: Թուրքիայի քաղաքական ու զինվորական շրջանակներում մտավախություն կար, որ Սառը պատերազմի ավարտով Թուրքիան կկորցնի իր ռազմավարական նշանակությունն Արևմուտքի ու ԱՄՆ-ի համար և կհայտնվի տարածաշրջանային մեկուսացման վտանգի առջև: Թուրքիայում անհանգստությունն այն էր, որ իր անմիջական հարևանների կողմից կարող է ընդունվել թշնամաբար: Աշխարհաքաղաքական նոր զարգացումները Թուրքիային ստիպեցին ներգրավվել անմիջական տարածաշրջանային գործընթացներում, քանի որ այն Թուրքիայի համար և՛ նոր հեռանկարներ էր բացում, և՛ նոր մարտահրավերներ ստեղծում [3, pp. 30-31]:

1990-ական թթ. սկզբին Թուրքիայի ռազմաքաղաքական դեկավարության համար առաջնային էին համարվում հատկապես Մերձավոր Արևելքից Թուրքիային սպառնացող մարտահրավերները: Թուրք հետազոտող Հ.Գերգերի բնորոշմամբ՝ Թուրքիայում 1990-ական թթ. սկզբներին միջազգային իրադրությունն ընդունվում էր որպես «ազգային շահերի համար ոչ նպաստավոր» [4, s. 179]: Նման անհանգստությունն առաջին հերթին բխում էր Մերձավոր Արևելքից և իր անմիջական հարևանների հետ ոչ բարիդրացիական հարաբերություններից: 1990թ. ապրիլին թուրքական «*Hürriyet*» պարբերականը հրապարակեց Թուրքիային իր հարևաններից սպառնացող մարտահրավերների մասին՝ նշելով, որ Թուրքիան չունի համապատասխան սպառազինություն Սիրիայում, Իրաքում և Իրանում գտնվող հրթիռներին դիմագրավելու համար և Թուրքիայի հարևանները նման են սպառազինության պահեստների [4]:

Անկարայի համար առաջնային խնդիր էին համարվում նոր իրավիճակում Արևմուտքի և հատկապես ԱՄՆ-ի հետ ռազմաքաղաքական դաշնակցության պահպանումն ու վերահաստատումը: Արևմուտքի և առաջին հերթին ԱՄՆ-ի նկատմամբ ռազմավարական նշանակությունը, թուրք-ամերիկյան ռազմավարական հարաբերու-

թյունները հիմնավորելու և մերձավորարևելյան տարածաշրջանում իր ակտիվ ներգրավվածությունն ապահովելու համար կարևոր գործոն դարձավ 1991թ. Օոցի պատերազմում ԱՄՆ-ին Թուրքիայի ցուցաբերած ռազմական աջակցությունը [5, p. 142]: Հատկանշական է, որ Թուրքիան քայլեր էր ձեռնարկում դուրս գալ ավանդական քեմալական «մեկուսացման-չեզոքության և հավաքական անվտանգության» ուղեգծից և ավելի դինամիկ դերակատարություն ստանձնել մերձավորարևելյան տարածաշրջանում: Արևմուտքի հետ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացումը միտված էր նաև Թուրքիայի ռազմական անվտանգության երաշխիքների բարձրացմանը:

Չնայած Սառը պատերազմի ավարտից հետո Թուրքիայի եվրաինտեգրման քաղաքականությունը մնում էր հիմնական արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը, այնուամենայնիվ, Թուրքիան ընդունեց նոր ռազմավարություն, որով ԱՄՆ-ի ու Եվրոպայի հետ Թուրքիայի սերտ հարաբերությունները կապակցվում էին Մերձավոր Արևելքում, Սևծովյան տարածաշրջանում ու Կենտրոնական Ասիայում ստանձնելիք ավելի մեծ դերակատարությամբ: ԱՄՆ-ը և ՆԱՏՕ-ն Թուրքիայի անվտանգության հիմնական երաշխավորներն էին մերձավորարևելյան տարածաշրջանից բխող մարտահրավերների (որոնք հիմնականում առկա էին Սիրիայից, Իրաքից ու Իրանից) դիմագրավման տեսանկյունից [6, pp. 2-8]: Սառը պատերազմի ավարտով Թուրքիան հստակեցրեց իր անվտանգությանն սպառնացող նոր մարտահրավերները՝ տարածաշրջանային ու էթնիկ հակամարտություններ, քաղաքական ու տնտեսական անկայունություն, զանգվածային ոչնչացման զենքի (ԶՈԶ) տարածում, զենքի ու թմրամիջոցների մաքսանենգություն, միջազգային ահաբեկչություն, որոնց սպառնալիքը մեծ էր համարվում հատկապես Մերձավոր Արևելքից [7, p. 73]:

Տարածաշրջանից բխող մարտահրավերների ու ռիսկերի գնահատումներով ու ըմբռնումներով հանդերձ, Թուրքիայի ԶՈւ գլխավոր

շտաբի (ԳՇ) համար որպես երկրի տարածքային ամբողջականության պահպանման, անվտանգության առաջադրանք էր դիտվում երկրի բազմաճակատ պաշտպանությունը [2]:

1990-ական թթ. կեսերին Թուրքիայի պաշտպանական հայեցակարգը հիմնվում էր տարածաշրջանային մարտահրավերներին դիմակայելու միջոցով երկրի տարածքային ամբողջականությունն ապահովելու ռազմավարության վրա: Սառը պատերազմի ավարտից հետո դադարելով լինել երկու ուժային համակարգերի միջև «ռազմավարական պատնեշ»՝ Թուրքիան փոխարենն իր սահմանի անմիջական հարևանությամբ ստացավ լարվածության օջախներ և թեժ կետեր, որոնք դիտարկվում էին այդ երկրի անվտանգությանն ուղղված մարտահրավերներ:

Հետսառըպատերազմյան ժամանակաշրջանում՝ ընդհուպ մինչև 1990-ական թթ. վերջը, Թուրքիայում դեռևս գերիշխում էր ավանդական «տարածքների կորստի ու Թուրքիայի մերժման վախը», ինչը հանրապետական Թուրքիայի անվտանգության դիսկուրսի անբաժանելի մասն էր կազմում [8, p. 185]: Մի շարք թուրք բարձրաստիճան զինվորականների հրապարակումներում Թուրքիայի նկատմամբ առկա սպառնալիքներն ամբողջացվում էին տարածքային մասնատման ու տարածքների կորստի վախի մեջ: 1992-1995թթ. Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդի գլխավոր քարտուղարի պաշտոնն զբաղեցրած գեներալ Դ.Բայազիտը նշում էր, որ արտաքին ուժերը տարածաշրջանում ուժեղ ու հզոր Թուրքիայի գոյությունը շատ դեպքերում ընկալում են որպես մարտահրավեր և որդեգրել են քրդական պետություն ստեղծելու գաղտնի քաղաքականություն: Թուրք մեկ այլ գեներալ՝ Ն.Շենոլուն, համարում էր, որ Թուրքիան աշխարհում ունի ամենաշատ արտաքին թշնամիները, որոնց ցանկությունը Թուրքիայի նկատմամբ «վրեժխնդրությունն է» [8, pp. 183-185]:

Չնայած Թուրքիան դեռ անհանգստություն էր զգում ԽՍՀՄ-ի հետ իր նախկին սահմանի հարևանությամբ ընթացող զարգացումներից, այդուհանդերձ, ռազմավարական հիմնական առաջնահերթությունը թեքվեց դեպի հարավ՝ Իրաքից, Իրանից, Սիրիայից եկող նոր վտանգներին և քրդական հիմնախնդրին: Որոշ թուրք հետազոտողներ նշում են, որ Թուրքիայի կառավարող շրջանակներն ամենից շատ վախենում էին Թուրքիայի տարածաշրջանային մրցակիցների ու թշնամիների միջև ռազմական համագործակցության ու դաշնակցային հարաբերությունների հաստատումից: Հատկապես Հունաստանը քայլեր ձեռնարկեց «շրջափակելու» Թուրքիային՝ հարևան երկրների հետ երկկողմ ու բազմակողմ ռազմական համագործակցություն հաստատելու միջոցով: 1990-ական թթ. առաջին կեսին Հունաստանը ռազմական ոլորտում համագործակցության պայմանագրեր ստորագրեց ու սերտ հարաբերություններ հաստատեց Բուլղարիայի, Սիրիայի, Իրանի ու Ռուսաստանի, իսկ 1996թ.՝ նաև Հայաստանի հետ: Նման իրավիճակն անհանգստացրեց Թուրքիային, որն էլ սկսեց հակակշիռներ գտնել նման ռազմաքաղաքական վերաձևումներին [9, pp. 3-4]:

1990-ական թթ. թուրք ռազմական պատասխանատուները Ռուսաստանը, Հունաստանը, Իրաքը, Իրանը և Սիրիան դիտում էին որպես Թուրքիայի հիմնական սպառնալիքներ՝ ելնելով այդ երկրների կողմից Թուրքիայի նկատմամբ տարածքային հավակնություններից և թուրքական սահմանին ռազմական ուժեր կենտրոնացնելու նրանց ռազմական կարողություններից [2]: Նախկինում Թուրքիայի արտգործնախարարության քարտուղարի տեղակալ և Վաշինգտոնում այդ երկրի դեսպան Շ.Էլեքդադն, ամենայն հավանականությամբ, արտահայտելով զինվորականության մոտեցումները, Թուրքիայի հարևաններից Հունաստանը և Սիրիան համարում էր սպառնալիք ներկայացնող երկրներ, որոնք տարածքային հավակնություններ ունեին Թուրքիայից: Ըստ նրա՝ սառըպատերազմյան շրջանի

համեմատ Թուրքիան 90-ական թթ. սկզբին գտնվում էր բազմակողմ ռազմական գործողությունների մեջ ներքաշվելու սպառնալիքի առջև ու պետք է պատրաստ լիներ անհրաժեշտության դեպքում իր հարևաններից որևէ մեկի հետ ռազմական գործողությունների մեջ մտնել: Հուսալի և ամուր պաշտպանությունն ստիպում էր Թուրքիային ընդունել Էգեյան և հարավային ճակատներում միաժամանակ համարժեք, պաշտպանունակ և արագորեն վերակազմավորվելու ունակ ռազմական ուժերի վրա հիմնված ռազմավարություն: 1990-ական թթ. Թուրքիայի ռազմական հայեցակարգը կառուցված էր այսպես կոչված «երկու և կես» պատերազմի ռազմավարության հիման վրա: Այդ հայեցակարգի համաձայն՝ Թուրքիան պետք է պատրաստ լիներ լայնածավալ ռազմական գործողություններ մղել միաժամանակ երկու ճակատներում՝ Էգեյան և հարավային, ինչպես նաև երկրի ներսում [10]: Դատելով այդ ժամանակաշրջանի իրավիճակից՝ ամենայն հավանականությամբ, վտանգավոր էին համարվում հունական և սիրիական ճակատները: Երկրի ներսում ռազմական գործողությունների իրականացումն ուղղված էր քուրդ զինյալների՝ Քուրդիստանի բանվորական կուսակցության (ԲԲԿ-ՔԿԿ) գրոհայինների դեմ: Պաշտպանական հայեցակարգի համաձայն՝ թուրքական զինված ուժերը պետք է լինեին լավ մարզված, կազմակերպված, սպառազինված և իրենց առջև ունենային երկու կարևոր խնդիր: Նախ՝ Թուրքիայի ցամաքային զորքերն (ՅԶ, թուրք. *Kara Kuvvetleri*) ու օդուժը պետք է ի վիճակի լինեին կանգնեցնել հրետանային հզոր հարձակումները երկու ուղղություններից, այնուհետև անցնեին ամուր պաշտպանության: Իսկ զորամիավորումներն ու ժանդարմերիան, արագ արձագանքման ուժերի վրա հիմնվելով, իրականացնեին հակագործողություններ երկրի ներսում: Ռազմական նման պլանավորման համատեքստում նավատորմը պետք է Բոսֆորի նեղուցում հսկողություն և նախնական պաշտպանություն իրականացներ: Են-

թաղրվում էր, որ պատերազմը վարվելու է բուն Թուրքիայի տարածքում, և այդ երկրի ԶՈՒ-ից պահանջվում էր մարտավարական շարժունակություն, մինչդեռ թշնամու երկրի խորքերը հասնելու մարտավարությունը վճռական չէր համարվում [2]: Այն, որ Սիրիայի հետ պատերազմը բավական հավանական էր այդ տարիներին, հաստատեց Թուրքիայի ԶՈՒ ԳՇ նախկին պետ Յ.Բյույուքանը՝ 2009թ. նոյեմբերին Բեյքենթի համալսարանի ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնում հնչեցրած իր ելույթում, ըստ որի՝ 90-ական թթ. կեսերին Թուրքիան և Սիրիան գտնվել են պատերազմի շեմին, և թուրքական բանակն ավարտել էր բոլոր պատրաստությունները պատերազմի համար¹:

Թուրք ռազմական վերլուծաբան Ալի Քյուլեբին Թուրքիայի պաշտպանական քաղաքականության վերաբերյալ իր հետազոտության մեջ 1990-ական թթ. և դրանից հետո Հայաստանը նույնպես ընդգրկում էր Թուրքիայի ռազմական անվտանգության տեսանկյունից խնդրահարույց երկրների ցանկում: Ըստ նրա՝ Թուրքիայի անվտանգության առումով մարտահրավերների ու սպառնալիքների փոփոխականությունն ու առաջնահերթությունն ըստ երկրների ժամանակի հետ ստացել են ավելի ընդգծված բնույթ: Մինչև 1990-ական թթ. Թուրքիայի անվտանգության սպառնալիքները գալիս էին Հունաստանից, Սիրիայից և նախկին խորհրդային ճամբարից: Իրավիճակը փոխվեց 1990-ական թթ., երբ մարտահրավերների առումով առաջնային դարձավ Հունաստան-Հայաստան-Սիրիա «առանցքը»: 1999թ. հետո Թուրքիային ուղղված սպառնալիքները բխում էին Հունաստանից ու Հայաստանից և Հյուսիսային Իրաքում քրդական ինքնավարությունից [11]: Հարկ է նշել, որ Հայաստանը ռազմական անվտանգության տեսանկյունից մարտահրավեր դիտարկելը պայմանավորված էր ոչ այնքան Հայաստանի ռազմական ներուժի ու Թուրքիայի դեմ հավանա-

¹ Suriye ile kanlı savaş hazırlığı, <http://www.haber3.com/turkiye-rusya-savas-senaryolari--521850h.htm>.

կան ռազմական գործողություններ վարելու գործնով, որքան ՀՀ-ում ռուսական ռազմաբազաների առկայությամբ, Արցախյան հակամարտությամբ ու Ադրբեջանի պաշտպանության նպատակով հնարավոր ռազմական գործողությունների մեջ ներքաշվելու հանգամանքով:

1990-ական թթ. վերջին Թուրքիայի ՅՁ հրամանատար Հ.Քըվրքոլուն (որպես ՋՈւ ԳՇ պետ պաշտոնավարել է 1998-2002թթ.) սահմանեց Թուրքիայի նկատմամբ առկա մարտահրավերները, այն է՝ տարածաշրջանային և էթնիկ հակամարտությունները, ՋՈՁ տարածումը, կրոնական ծայրահեղականությունը, թմրանյութերի շրջանառությունը և միջազգային ահաբեկչությունը¹: Խուսափելով որպես Թուրքիային ուղղված սպառնալիքների աղբյուր կոնկրետ երկրների անուններ նշել՝ բարձրաստիճան զինվորականն ընդգծել է, որ երկրի բանակը պետք է ի վիճակի լինի «գործել արտաքին և ներքին սպառնալիքների դեմ, որոնք վտանգում են Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունն ու հանրապետական կարգը» [2]:

Թուրքիայի պաշտպանական ռազմավարության համատեքստում ՅՁ հրամանատար Հ.Քըվրքոլուն 1998թ. շեշտելով, որ գորքերի արագ ծավալումը հեռավոր շրջաններում կենսական նշանակություն ունի այն ռիսկերի ու պատասխանատվությունների համար, որ Թուրքիան պետք է ստանձնի, առաջադրեց բանակի արդիականացման համալիր մի ծրագիր, որը պետք է երկրի սահմաններից դուրս ռազմական գործողություններ վարելու և բարձր շարժունակություն ապահովելու հնարավորությունները մեծացներ: Նման ծրագրի իրականացումն, ըստ Քըվրքոլունի, բերելու էր նրան, որ թուրքական բանակը կունենար այնպիսի սպառազինություն, որն առավելություն կհաստատեր թշնամու վրա նրա իսկ տարածքի խոր թիկունքում, կկիրառեր գերճշգրիտ զինատեսակներ՝ ներառյալ «երկիր-երկիր»

¹ Փաստորեն, անվտանգային-պաշտպանական քաղաքականության մարտահրավերները Թուրքիան փորձում էր սահմանել ՆԱՏՕ առաքելություններին համահունչ, ընդունել նաև միջազգային անվտանգության հիմնական ոլորտները:

հեռահար հրթիռներ՝ ապահովելով կրակակետերի շարունակական ու լուրջ քողարկումը [12, էջ 156]: 1990-ական թթ. վերջերին Թուրքիայի պաշտպանական հայեցակարգը ենթադրում էր, որ երկրի զինված ուժերը պատրաստ են լինելու կանխել Թուրքիայի դեմ հարձակումներն ու սպառնալիքները մինչև բուն թուրքական տարածքին հասնելը: Անկարայի պաշտպանական հայեցակարգի «առաջնային-վաղահաս պաշտպանության» (*forward engagement-forward defense*) ռազմավարությունը ենթադրում էր ռազմական գործողությունների սկսման դեպքում դրանք կանխել երկրի սահմաններից դուրս՝ զինված գործողությունները փոխադրել թշնամու տարածք [2]: Հարկ է նշել, որ նման ռազմավարությունը ենթադրում էր ժամանակակից հարձակողական, գերճշգրիտ սպառազինության, միջին հեռահարության հրթիռների, միջին և հեռահար ՀՕՊ միջոցների ու այլ սպառազինության առկայություն, ինչի առումով թուրքական բանակը լուրջ թերություններ ուներ: Նման հնարավորությունների յուրացումը նախատեսում էր բանակի սպառազինության լուրջ արդիականացման ծրագրեր:

«Վաղահաս պաշտպանության» հայեցակարգային մոտեցման կիրառման ձև կարելի է համարել Թուրքիայի ԶՈՒ-ի կողմից Հյուսիսային Իրաքում անդրսահմանային ռազմական գործողությունները քուրդ զինյալների դեմ, որոնք ավելի ընդգրկուն բնույթ ստացան հատկապես 1990-ական թթ. [13, pp. 61-62]¹:

Թուրքական պաշտպանական նոր ռազմավարության մեջ համընդհանուր անվտանգության ու պաշտպանության սկզբունքների հետ միասին ներառվեց կանխարգելիչ հարվածի (անգլ. *preventive strike*, թուրք. *ön alici vuruş*) սկզբունքը, որն ընդհանուր առմամբ նա-

¹ Թուրքական բանակի կողմից առաջին անդրսահմանային սահմանափակ օդային ուժակրճություններն իրականացվել են 1983թ., իսկ 1990-ական թթ. դրանք արդեն լայնամասշտաբ ռազմական գործողությունների վերածվեցին: Բացի այդ, 1991թ. հետո Թուրքիան որոշակի ռազմական ստորաբաժանում էր պահում Հյուսիսային Իրաքում:

խատեսում էր «առաջնային ճակատային պաշտպանություն» և «ճգնաժամային իրավիճակներում ներքին անվտանգության ապահովման համալիր միջոցառումներ» [14]:

Թուրքիայի պաշտպանական քաղաքականության պարզաբանման նպատակով անհրաժեշտ է դիտարկել նաև անվտանգության հայեցակարգային այն մոտեցումները, որոնք կապված են պաշտպանության հետ:

2005թ. հոկտեմբերի 24-ին Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդի (ԱԱԽ, թուրք. *Milli Güvenlik Kurulu*) նիստում ընդունվեց երկրի ազգային անվտանգության նոր հայեցակարգը, որը պատճառաբանվում է Ազգային անվտանգության քաղաքական փաստաթուղթ (ԱԱՔՓ, թուրք.՝ *Milli Güvenlik Siyaset Belgesi*): Այդ հայեցակարգի բնորոշ գիծը կարելի է համարել և այն, որ Թուրքիայի անվտանգության հարցերը դիտարկվում էին ոչ միայն մյուս երկրների հետ միջպետական հարաբերությունների պրիզմայի միջով, այլև Թուրքիային ու նրա շահերին սպառնալիք ներկայացնող հավանական վտանգավոր տարածաշրջանների, տարածաշրջանային հակամարտությունների ու տարբեր արմատական կազմակերպությունների գործունեության առկայության տեսանկյունից [15]:

Անդրադառնալով պաշտպանական բաղադրիչին՝ ԱԱՔՓ վերջնական տարբերակում ամրագրված էր այն դրույթը, որ Թուրքիան կարող է որպես պատերազմի սկսման պատճառ որակել Հունաստանի կողմից Էգեյան ծովում տարածքային ջրերի մինչև 12 մղոն ընդարձակումը: Հայեցակարգում նաև նշվում է, որ այդ ծովի ավելի քան 100 վիճելի կղզիների հարցում չպետք է որևէ զիջում անել, այլ անհրաժեշտ է վարել ազգային շահերի պաշտպանության վճռական քաղաքականություն: Հնարավոր ռազմական վտանգների ևս մեկ շրջան էր նշվում Հյուսիսային Իրաքը: Այստեղ հետաքրքրություն էր ներկայացնում այն իրողությունը, որ փաստաթղթում քրդական պետության

կազմավորման հնարավորությունը չէր դիտվում որպես ռազմական գործողությունների սկսման փաստարկ, այլ Հյուսիսային Իրաքն ընդհանուր առմամբ դիտվում էր ճգնաժամային ռիսկայնության տեսանկյունից: Միաժամանակ, շեշտվում էր, որ Քիրքուկի ու թուրքմենների նկատմամբ քրդական խմբավորումների գործողությունները կարող են լուրջ խնդիր առաջացնել, ինչը սպառնալիք է ողջ մերձավորարևելյան տարածաշրջանի կայունության և անվտանգության համար¹: Կարելի է նշել, որ սա անվտանգության սպառնալիքի ՆԱՏՕ-ական ձևակերպման ձև է, և, փաստորեն, դրանով Թուրքիան Իրաք ներխուժելու միջազգային իրավական հիմքերն էր ապահովում, քանի որ թուրքական զինված ուժերն ինտենսիվորեն ռազմական գործողություններ էին իրականացնում Հյուսիսային Իրաքում, և հնարավոր լայնամասշտաբ գործողությունները չէին բացառվում:

Ըստ թուրքական մամուլում հայտնված տեղեկությունների՝ փաստաթղթի նախագծում սպառնալիքների ու մարտահրավերների ներկայացման առումով կոնկրետ երկրներ չեն նշվել և ցուցակագրվել, այդուհանդերձ, Հունաստանի, Սիրիայի, Իրանի ու Իրաքի հետ հարաբերություններում հիմնական քաղաքական ուղեգծերի հետ կապված շեշտադրումներ են ամրագրվել²: Թուրքական «*Sabah*» պարբերականի հրապարակած տեղեկատվության համաձայն՝ հայեցակարգում շեշտվում էր Իրանի ու Իրաքի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների շարունակման, Իրաքի տարածքային ամբողջականության ու Քիրքուկի հատուկ կարգավիճակի պահպանման, տարածաշրջանում քրդական խմբավորումների հետ արտաքին ուժերի հարաբերություններին ուշադրությամբ հետևելու անհրաժեշտության մասին: Սիրիայի տարածքային պահանջների պատճառով Հարթայի շրջանը, իսկ Պոնտոսի նկատմամբ հունական պահանջների պատճառով Սևծովյան արևելյան շրջանները փաստաթղթում նշված

¹ MGK Milli Siyaset Belgesi` ni görüştü, Ortadoğu, 22.06.2005.

² Նույն տեղում:

Էին որպես «զգայուն տարածաշրջաններ»¹: Խոսելով հայեցակարգի գաղտնիության մասին՝ վարչապետ Էրդողանը նշել էր, որ հայեցակարգում հիշատակվում են Թուրքիային հարևան և ոչ հարևան մի շարք պետություններ, «կան ներքին ու արտաքին քաղաքականությանն առնչվող դրույթներ, որոնք վերաբերում են այդ երկրներին, և նրանց այդ դրույթները կարող են անհանգստացնել, ուստի ազգային շահերի տեսանկյունից այդ փաստաթուղթը պետք է լինի գաղտնի» [15]: Թուրքիայի վարչապետի նման հայտարարությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այդ հայեցակարգում Թուրքիայի անմիջական հարևան և այլ պետություններ ուղղակի դիտարկվում են Թուրքիայի նկատմամբ մարտահրավերների տեսանկյունից: Այդ հայեցակարգում, հավանաբար, ամրագրված է եղել դեռ հետսառըպատերազմյան աշխարհաքաղաքական իրավիճակի այն մոտեցումը, որ Թուրքիան իր հարևան երկրներից սպասում է ուղղակի կամ ոչ ուղղակի սպառնալիքներ: Կարելի է ենթադրել, որ հայեցակարգի ռազմավարությունից բխող քայլերը պարունակում էին արտաքին քաղաքականության սադրիչ ու ոչ կառուցողական գործողություններ, որոնք անհրաժեշտություն էին առաջացնում դրանց գաղտնիությունն առավելագույն կերպով պահպանելու համար:

2006թ. թուրքական լրատվամիջոցներում տեղեկատվություն հայտնվեց, որ Թուրքիայի պաշտպանական հայեցակարգի հիմքում դրված է այն սկզբունքը, որ Թուրքիան պետք է պատրաստ լինի վարել «1.5 պատերազմի ռազմավարություն»՝ նախկինում դրված «2.5 պատերազմի ռազմավարական» մոտեցման փոխարեն: Այն ենթադրում էր միաժամանակ պատերազմել մի որևէ պետության հետ և պայքարել իր երկրում ահաբեկչության դեմ՝ նկատի ունենալով քուրդ զինյալներին: Գնահատելով իրենց շրջապատող պետությունները, նրանցից բխող վտանգները՝ Թուրքիայում եկել էին այն եզրակացության, որ երկու ճակատով Թուրքիային պատերազմ չի սպառնում:

¹ «Kırmızı çizgiler» de değişiklik yok, Sabah, 15.11.2005.

Ի տարբերություն նախկին մոտեցումների՝ Թուրքիան իրական սպառնալիք չէր տեսնում ոչ Բալկաններից, ոչ էլ Կովկասից¹: Թուրք-հունական, ինչպես նաև թուրք-սիրիական հարաբերությունները բավական բարելավվել էին, և Թուրքիայի համար վտանգ էին ներկայացնում Հյուսիսային Իրաքում զարգացումները: Քրդական խնդրի նկատմամբ թուրքական զինվորական վերնախավն ավելի զգայուն էր և կողմնակից էր արմատական ու վճռական գործողությունների: Այս առումով զինվորականության ընդհանուր մոտեցումներն ի ցույց դրեց Թուրքիայի ԶՈՒ ԳՇ պետ Յ.Բյույուքանըթը, որը, 2008թ. անդրադառնալով Թուրքիայի ներքին ու արտաքին մարտահրավերներին, նշել էր, որ Հյուսիսային Իրաքում հնարավոր քրդական պետությունն ուղղակի իր ազդեցությունն է ունենալու երկրի անվտանգության վրա²:

2010թ. սկզբներին Թուրքիայի կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ ԱԱԲՓ փոփոխություններին³: Փետրվարին վարչապետ Ռ.Թ. Էրդոհանը հայտարարեց, որ փաստաթղթում իրականացվելու են վերախմբագրումներ⁴: Հոկտեմբերի 27-ին Ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում հավանության արժանացած նոր հայեցակարգն ընդունվեց կառավարության նոյեմբերի 22-ին կայացած նիստում⁵:

Հայեցակարգի բովանդակության ու դրույթների հետ կապված պաշտոնական որևէ հայտարարություն, մեկնաբանություն կամ հաղորդագրություն չի եղել, և միայն տարբեր լրատվամիջոցներում հայտնվեցին դրա բովանդակությանն առնչվող որոշ դիտարկումներ ու հրապարակումներ: Հայեցակարգի ընդունման վերաբերյալ հոկտեմբերի 27-ի ԱԱԽ պաշտոնական հաղորդագրության մեջ նշվում էր միայն, որ փաստաթուղթը քննարկվել և հավանության է արժանացել

¹ Սրմենյարև, 28.03.2006; Об изменениях в военно-политической обстановке на Ближнем Востоке и в Северной Африке (13-19 июня 2011 года), Институт изучения Ближнего Востока, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/20-06-11a.htm>.

² Büyükanıt' tan tehdit değerlendirmesi, Star, 04.04.2008.

³ ԱԱԲՓ-ն վերախմբագրվում է ամեն 5 տարին մեկ:

⁴ Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi yenileniyor, <http://www.cnnturk.com/2010/turkiye/02/01/milli.guvenlik.siyaseti.belgesi.yenileniyor/561871.0/index.html>, 01.02.2010.

⁵ Milli Güvenlik Siyaset Belgesi kabul edildi, Hürriyet, 22.11.2010.

ԱԱԽ նիստում և որոշում է կայացվել ներկայացնել կառավարության երաշխավորմանը¹: Նոր հայեցակարգում անվտանգության ռազմաքաղաքական բաղադրիչի տեսանկյունից առաջնային մարտահրավերներ էին շարունակում մնալ անջատողականությունն ու քրդական ահաբեկչությունը: Արտաքին քաղաքականության ու անվտանգության մասով փաստաթղթում հիշատակվում էին տարածաշրջանում Իսրայելի ապակայունարար գործողություններն ու նրա հետ հարաբերությունների խնդիրը, Հյուսիսային Իրաքում քրդական զարգացումները, Իրանի միջուկային ծրագրերը, Հունաստանի հետ Էգեյան ծովում առկա հիմնախնդիրները²: Թուրքական «*Yeni Şafak*» թերթի հրապարակման համաձայն՝ հայեցակարգի խմբագրման արդյունքում Թուրքիային հարևան 4 երկրներ՝ Հունաստանը, Ռուսաստանը, Իրաքն ու Իրանը հանվել են սպառնալիք ներկայացնող երկրների ցանկից: Նախկինում սպառնալիք ներկայացնող այդ երկրներն արդեն ճանաչվում էին որպես համագործակցության ու «ընդհանուր տեսլականի» վրա հիմնված դաշնակիցներ: Էգեյան ծովի տարածքային ջրերում Հունաստանի կողմից 12 մղոն ընդարձակումն այլևս չէր դիտվում որպես պատերազմի առիթ, իսկ Իրանից հնարավոր ռեժիմի արտահանումը՝ որպես մարտահրավեր³:

¹ Տե՛ս Թուրքիայի ԱԱԽ հոկտեմբերի 27-ի նիստի պաշտոնական հաղորդագրությունը՝ 2010 Yılı MGK Toplantılarının Basın Bildirileri, Ekim 27, <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basimbildiri2010/27ekim2010.html>.

² Yeni 'Gizli Anayasa' hazır, <http://www.etha.com.tr/Haber/2010/10/04/politika/yeni-gizli-anayasa-hazir/>, 04.10.2010.

³ Yeni Kırmızı Kitap'a MGK onayı, Yeni Şafak, 28.10.2010. Հարկ է նշել, որ որոշ ռուսական ու իսրայելական լրատվամիջոցներ իրենց հրապարակումներում նշել են, թե իբր Թուրքիայի համար սպառնալիք կամ մարտահրավեր ներայացնող երկրների ցանկից հանվել է նաև Հայաստանը, իսկ փոխարենը՝ Իսրայելն ամրագրվել է որպես սպառնալիք ներկայացնող երկիր: Տե՛ս Turkey lists Israel as a 'threat to its interests', <http://www.haaretz.com/print-edition/news/turkey-lists-israel-as-a-threat-to-its-interests-1.322031>; Turkish document defines Israel as 'central threat', <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=193322>; Турция исключила Армению и Грузию из списка своих внешних угроз, <http://chechnya.kavkaz-uzel.ru/articles/176389/>. Որոշ հայկական լրատվամիջոցներ, ուղղակի հղում անելով իսրայելական կամ ռուսական տարբեր տեղեկատվական աղբյուրների, այդ ցուցակում են ընդգրկել նաև Հայաստանը: Տե՛ս Հայաստանը հանվել է Թուրքիայի «Կարմիր գրքից», <http://www.azatutyun.am/archive/news/20101101/2031/2031.html?id=2206884>; <http://www.aysor.am/am/news/2010/11/01/turkey-armenia/>; <http://news.am/arm/news/36519.html>:

Տվյալ ժամանակահատվածում թուրքական ազդեցիկ բոլոր պարբերականներից և ոչ մեկն այդ առումով չէր հիշատակել Հայաստանը: Տե՛ս 4 ülke dışman listesinden çıkarılıyor, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25125264>; Yeni MGK'dan yeni 'Kırmızı Kitap'a onay, Radikal, 28.10.2010; Yeni Kırmızı Kitap'a MGK onayı, Yeni Şafak, 28.10.2010; 12 mil artık savaş nedeni değil, Sabah, 23.08.2010.

Ընդհանուր առմամբ, Թուրքիայի կողմից նման քայլը, կարելի է եզրակացնել, պայմանավորված էր առավելապես քարոզչական նպատակներով ու միջազգային հանրության շրջանում իր դրական իմիջի ձևավորման, երկրի համար ռազմավարական փաստաթուղթ համարվող անվտանգության հայեցակարգի հետ արտաքին քաղաքականության սկզբունք հռչակած «զրո խնդիրներ հարևանների հետ» հայեցակարգային մոտեցման համապատասխանությունն ակնհայտ դարձնելու ձգտումներով: Ի տարբերություն 2005թ., երբ հայեցակարգի ընդունման գործընթացում զաղտնի տեղեկություններ էին հայտնվել մամուլում, այս անգամ ուղղակի հատուկ ուղղորդմամբ որոշ դրույթներ հրապարակվեցին:

Այժմ անդրադառնանք XXI դարի առաջին տասնամյակում Թուրքիայի պաշտպանական քաղաքականության հիմնադրույթներին: ԶՈՒ ԳՇ պաշտոնական կայքում «Պաշտպանական քաղաքականությունը» խորագրում ամրագրված էր. «Երկբևեռ աշխարհակարգի ավարտից հետո Բալկաններում, Կովկասում և Մերձավոր Արևելքում ուժային վակուումը մեծացրեց գլոբալ հավակնություններն ու այդ տարածաշրջանների աշխարհաքաղաքական խոցելիությունը: Թուրքիան, որը գտնվում է Կովկասի, Մերձավոր Արևելքի և Բալկանների նման անկայուն տարածաշրջանների կենտրոնում, իր պաշտպանական քաղաքականության հիմքում դնում է ազգային անկախության, տարածքային ամբողջականության և երկրի կենսական շահերի պաշտպանությունը»¹: Թուրքիայի պաշտոնական պաշտպանական քաղաքականության հռչակած հիմնական նպատակներն էին՝ դառնալ տարածաշրջանային տերություն և տարածաշրջանային հավասարակշռության գործոն, տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության ապահովման գործում ներդրում ունեցող երկիր, մշակել իր սեփական ռազմավարությունն ու անվտանգությունը, տարբեր պե-

¹ Տե՛ս Թուրքիայի ԶՈՒ պաշտոնական կայք՝ http://www.tsk.mil.tr/eng/genel_konular/savunmapolitikasi.htm:

տությունների հետ համագործակցությանն ու մերձեցմանն ուղղված նախաձեռնությունների առաջաջում և իրականացում: Ազգային անվտանգության քաղաքականության նպատակներն էին՝ տարածաշրջանում լարվածության թուլացմանը նպաստելը, հակամարտությունների խաղաղ կարգավորմանն աջակցելը, ժողովրդավարությանն ու օրենքի նկատմամբ հարգանքի ընդլայնումը, անվտանգության և կայուն իրավիճակի հաստատումը¹:

Գնահատելով ստեղծված նոր աշխարհաքաղաքական պայմանները, միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության նոր հրամայականները, անվտանգության համաչափ և անհամաչափ, բազմաչափ և բազմակողմ սպառնալիքները՝ Թուրքիայի զինվորականությունը հստակեցրեց Թուրքիայի անվտանգությանն առնչվող այդ ռիսկերը: 2005թ. Թուրքիայի ԶՈւ ԳՇ նախկին պետ Հ.Օզքոքը (ԳՇ պետ 2002-2006թթ.) թուրքական զինվորական մի ամսագրին տված հարցազրույցում անդրադարձել էր երկրի համար սպառնալիք ներկայացնող մարտահրավերներին: Դրանք են՝ անջատողական և հետադիմական գործողությունները, միջազգային ահաբեկչությունը, թմրանյութերի շրջանառությունը և անօրինական միգրացիան՝ որպես անհամաչափ, և հարևան երկրներում հնարավոր անկայունությունները, Հյուսիսային Իրաքում անցանկալի իրադարձությունները², Կովկասում անկայունությունը, ջրի հիմնախնդիրը Մերձավոր Արևելքում և ԶՈԶ տարածումը³:

¹ Almanak Türkiye 2006,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/kitaplar/turkiye2006/turkey/244-245.htm>, s. 244.

² Բարձրաստիճան զինվորականն առաջին հերթին որպես սպառնալիք նկատի ունի Իրաքի տարածքային ամբողջականության խախտումն ու քրդական պետության ստեղծման հնարավորությունը:

³ Պաշտոնավարման ժամկետը լրանալու կապակցությամբ 2006թ. օգոստոսին կազմակերպված միջոցառման ժամանակ Հ.Օզքոքն իր ելույթում մանրամասն կանգ առավ նաև միջուկային սպառնալիքի վրա: Հետ նրա՝ Թուրքիայի համար չափազանց կարևոր սպառնալիք են ներկայացնում այն երկրները, որոնք ունեն կամ պատրաստվում են ունենալ միջուկային զենք, և էթե հնարավոր չլինի այդ հարցը լուծել դիվանագիտական ճանապարհով, ապա Թուրքիան կհանդիպի լուրջ մարտահրավերի: Նրա խոսքերով՝ խնդրի չլուծման դեպքում Անկարան կկորցնի մերձավորարևելյան տարածաշրջանում իր ռազմավարական գերակայությունը: Գեներալը ոչ մի երկրի անուն չի տվել, սակայն պարզ է, որ խոսքը վերաբերել է Իրանին: Թուրք զինվորականությունը մեկ անգամ ևս նշեց, որ դեմ է Իրանի միջուկային ծրագրին և դա դիտարկվում է որպես սպառնալիք Թուրքիայի անվտանգությանն ու ապագային: Օզքոքի ելույթից հետոնում է նաև, որ Թուրքիան նույնպես կարող է միջուկային զենք ստեղծել տարածաշրջանային գերակայության կամ գոնե հավասարակշռության պահպանման անհրաժեշտությունից ելնելով: Տե՛ս *Ա.Շաքարյան*, Թուրքիան մինչ օրս այդպիսի սպառնալիքների տարափի տակ չէր ընկել, <http://www.zhamanak.com>, 30.08.2006:

որպես համաչափ սպառնալիքներ¹: 2005թ. իր ելույթներից մեկում Թուրքիայի ՁՈՒ ԳՇ պետի տեղակալ Ի.Բաշբուրը (2008թ. ՁՈՒ ԳՇ պետ) հստակ նշել է, որ Իրանի միջուկային ծրագիրն անհանգստացնում է Թուրքիային, և ընդհանրապես ՁՈՁ տարածումը Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի անվտանգությանն ուղղակի սպառնալիք է ներկայացնում²:

Ընդհանուր առմամբ, 2000-ական թթ. սկզբներին Թուրքիայի պաշտպանական ռազմավարությունը հիմնվում էր չորս հիմնական սկզբունքների վրա.

1. *Հակազդում.* այնպիսի ՁՈՒ պահպանում, որոնք ի վիճակի են հետ մղել Թուրքիայի անկայունության ու անորոշության շրջակայքից բխող սպառնալիքները,
2. *Հակամարտությունների կառավարմանը ռազմական մասնակցություն և կարգավորմանն օժանդակություն.* ներգրավվածություն Թուրքիայի անվտանգությանն առնչվող հակամարտություններին, անհամաձայնությունների խաղաղ լուծում դիվանագիտական, տնտեսական և այլ միջոցներով, թուրքական ՁՈՒ պատրաստություն՝ լարվածությունների թուլացման, դրանք զինված բախման վերածվելու կանխում և ագրեսորի սահմանափակում,
3. *Առաջնային-վաղահաս պաշտպանություն.* հավանական հարձակման շուտափույթ կանխում և արտաքին սպառնալիքի չեզոքացում,
4. *Հավաքական անվտանգություն.* ակտիվ մասնակցություն և ներգրավվածություն միջազգային և տարածաշրջանային դաշինքներում, կազմակերպություններում ՆԱՏՕ և Արևմտաեվրոպա-

¹ Ordu deęişime hazır, Milliyet, 03. 05.2005.

² Հետաքրքիր էր նաև այն, որ թուրք գեներալը հասկանալ էր տալիս, որ Թուրքիայի, առավելապես բարձրագույն զինվորականության համար, Իրանի թեոկրատական ռեժիմը որոշ առումով անհանգստացնում է Թուրքիային, քանի որ ոչ վաղ անցյալում այդ երկիրն օգտագործում էր այն տարածաշրջանում իր ազդեցությունը տարածելու նպատակով: Տե՛ս Luncheon Remarks by General İlker Başbuę, Deputy Chief of Turkish General Staff,

http://www.tsk.tr/eng/konusma/gnkurIIncibsk_atckonusmasiogleyemegi_eng_06062005.htm.

կան միության առաջնորդությամբ: Այս դրույթը ենթադրում է նաև Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությանն ու ազգային անվտանգության սկզբունքներին համապատասխան իր ռազմական ուժերի միջոցով օժանդակություն ցուցաբերել միջազգային կազմակերպություններին, դաշինքներին և առանձին պետություններին, ռազմական ոլորտին առնչվող համագործակցության, տեխնիկական և կրթական օժանդակության ապահովման շարունակականություն¹:

Թուրքիայի պաշտպանական հայեցակարգն ու ռազմավարությունը ենթադրում էին այնպիսի անվտանգության համակարգի առկայություն, որն ի վիճակի կլինի առավել արդյունավետ արձագանքել և հակահարված տալ ժամանակակից մարտահրավերներին ու արտաքին վտանգներին: Թուրքական ՋՈւ բարեփոխումների շրջանակում հետևողականորեն իրականացվում էր մարտական հզորության մեծացման ռազմավարություն բանակի շարժունակության, կրակային և հարվածային ուժի բարձրացման հիման վրա: Բանակի ստորաբաժանումների բարեփոխումների արդյունքում նախատեսվում էր կրճատել 32 թվաքանակը՝ միաժամանակ բարձրացնելով նրա մարտունակությունը և արագ արձագանքման հնարավորությունը [16, էջ 22-23]:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունն ու անվտանգության և պաշտպանական ռազմավարության հայեցակարգերը կրում են ինչպես միջազգային ու տարածաշրջանային զարգացումների, այնպես էլ աշխարհաքաղաքական գնահատականների ու ըմբռնումների տրամաբանությունը: Հետսառըպատերազմյան ժամանակաշրջանում Թուրքիայի անվտանգության վերաբերյալ ռազմաքաղաքական պատկերացումները զգալի չափով կրում էին «աշխարհագրական դետերմինիզմի» ազդեցությունը, որով էլ պայմանավորվում է այդ երկրի առանձնահատուկ շահերն ու անվտանգության կարիքները [8, pp. 185-186]:

¹ Տե՛ս Թուրքիայի ազգային պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայք՝ <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol1Kis2.htm>.

Թուրքիայի քաղաքականությունն անվտանգության ու պաշտպանության ոլորտում զգալիորեն կրում է այդ երկրի աշխարհագրական դիրքի ու աշխարհաքաղաքական միջավայրի ազդեցությունը: 1990թ. մարտին թուրքական լրատվամիջոցներից մեկին տված հարցազրույցում անդրադառնալով նոր աշխարհաքաղաքական իրավիճակում Թուրքիայի ռազմավարական նշանակությանն ու դերին՝ Թուրքիայի ԶՈւ ԳՇ պետ Ն.Թորումթայը նշել է, որ աշխարհագրական դիրքը երկրի ռազմավարության սահմանման կարևոր գործոններից է և հաշվի առնելով միջերկրածովյան, սևծովյան տարածաշրջաններում ու Մերձավոր Արևելքում գերտերությունների հետաքրքրությունները՝ Թուրքիայի ռազմավարական արժեքը կպահպանի կարևորությունը [4, s. 180]: 1990-ական թթ. կեսերից Թուրքիայի զիտական, քաղաքական քննարկումներում սկսեց լայն տարածում գտնել նաև այսպես կոչված «եվրասիական հայեցակարգը»: Այն ընդունվում էր Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը, աշխարհաքաղաքական ռազմավարությունն ու ազգային անվտանգությունն արտացոլող հիմնական հայեցակարգերից [17]: Ուսումնասիրելով թուրք զինվորականության աշխարհաքաղաքական հայացքներն ու մոտեցումները՝ կարելի է ասել, որ «եվրասիական հայեցակարգը» կարևոր տեղ է զբաղեցնում նաև Թուրքիայի զինվորականության շրջանում: Այդ երկրի պաշտպանության նախարարության (ՊՆ, թուրք. *Savunma Bakanlığı*) կողմից պատրաստված «*Defence White Paper 2000*» ուղենիշային փաստաթղթում Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական, աշխարհառազմավարական դերին վերաբերող բաժնում նշված է, որ «երեք մայրցամաքները միմյանց միացնող և շատ կարևոր աշխարհառազմավարական նշանակություն ունեցող Թուրքիան միաժամանակ նաև եվրոպական, ասիական, բալկանյան, մերձավորարևելյան, միջերկրածովյան և սևծովյան, կարճ ասած՝ եվրասիական երկիր է»: Թուրքիան այդ եվրասիական գոտում գտնվելով կենտրոնական դիրքում՝ քաղաքական, անվտանգության և տնտեսական առումով մեծ դերա-

կատարություն և նշանակություն է ձեռք բերել¹:

Բարձրաստիճան զինվորականները կիսում էին քաղաքական գործիչների այն մոտեցումը, որ Թուրքիան եվրասիական երկիր է և ըստ այդմ պետք է իրականացնի համարժեք քաղաքականություն: 1999թ. ելույթ ունենալով Վաշինգտոնում՝ Թուրքիայի պաշտպանության նախարար Հ.Սամի Թյուրքը նշել է. «Շրջապատված լինելով երեք ծովերով և միմյանց կապելով երկու աշխարհամասերը՝ Թուրքիան եզակի և աշխարհագրորեն ռազմավարական դիրք է գրավում: Թուրքիան ոչ միայն իր հայացքն ուղղել է դեպի Արևմուտք, այլ նաև ավանդական կապեր է պահպանում մուսուլմանական երկրների հետ: Նրա արմատները գնում են Կենտրոնական Ասիա, Մերձավոր Արևելք, Անատոլիա և Եվրոպա: Թուրքիան եվրասիական երկիր է» [18]: Թուրքական բանակի թոշակառու գեներալ Շ.Էրգյուվենչն իր հոդվածում անդրադարձել է Թուրքիայի աշխարհագրական-ռազմավարական դիրքին՝ ընդգծելով, որ աշխարհագրական դիրքն ու ռազմական ներուժը կազմում են երկրի ռազմական ու ռազմավարական արժեքը: Թուրքիայի աշխարհագրական դիրքը դիտվում է որպես «նախանձելի ռազմավարական-ռազմական արժանիք»: Այն հնարավորություն է տալիս Թուրքիային գործել որպես վճռական փոխադրամիջոցների կամուրջ կամ խոչընդոտ և ապահովել բնական ռեսուրսներին հասնելու ամենահեշտ և կարճ ճանապարհ: Թուրքիան կարող է ազդեցություն գործել իր անմիջական տարածաշրջանների վրա: Նման աշխարհագրական դիրքը կարող է առավելություն դիտվել, սակայն անհրաժեշտության դեպքում պահանջում է ուժեղ պաշտպանունակություն (ռազմական ուժեր) [1, pp. 2-3]:

Թուրքիայի ԶՈւ ԳՇ Գլխավոր պլանավորման և սկզբունքների մշակման դեպարտամենտի ղեկավար, գեներալ Հ.Աքըն Զորլուի բնորոշմամբ՝ Թուրքիան իր աշխարհառազմավարական դիրքով լինելով եզակի երկիր, գտնվելով երեք մայրցամաքների «խաչմերուկում»,

¹ Defence White Paper 2000, <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol1Kis2.htm>.

հանդիսանալով Էներգետիկ տարանցիկ տարածք, միաժամանակ երաշխավորված չլինելով այդ տարածաշրջաններից եկող տարբեր մարտահրավերներից ու սպառնալիքներից՝ հարկադրված է ունենալ XXI դարի ռազմական ու քաղաքական պահանջներին համապատասխանող ՁՈւ¹: 2009թ. դեկտեմբերին Տրայպիզոնում կայացած մամլո ասուլիսի ժամանակ Թուրքիայի ՁՈւ ԳՇ պետ Ի.Բաշբուդը նշել է. «Մեր երկրի շրջակայքը լի է խնդիրներով, և այդպիսի աշխարհագրության մեջ գտնվող ոչ հզոր պետությունները կենսունակ չեն: Ազգային հզորության հիմնական սկզբունքներից մեկը ռազմական ուժն է: Ազդեցիկ և հզոր զինված ուժերն ուղղակի կապված են երկրի գոյության հարցի հետ»²:

Թուրքական բանակի բարեփոխումների շրջանակում իրականացվում են հեռանկարային ծրագրեր, որոնք ենթադրում են նաև կառուցվածքային վերափոխումներ ՁՈւ համակարգում: ՁՈւ արդիականացումը ենթադրում է ՑՁ մասնակի վերակառուցում և կրճատում, սպառազինության արդիականացում, ռազմաօդային և ռազմածովային ուժերի ընդհանուր արդիականացում: Ռազմական ուժի պաշտպանունակությունը բարձրացնելու համար ձեռնարկված արդիականացման ռազմավարությունը ենթադրում էր հետևյալ հնարավորությունների յուրացման և զարգացման նպատակ. որոշիչ ռազմական ուժի, հրամանատարական հսկման, պատերազմական, համակարգչային, հետախուզական-հսկողական համակարգերի, մոբիլ կրակային ուժի, բարձր տեխնոլոգիական զենքերի և համակարգերի գոյություն, ցանկացած պայմանում գիշեր-ցերեկ մարտական գործողություններ իրականացնելու, խաղաղ վիճակից արագորեն պատերազմականի անցման հնարավորություն, զանգվածային ոչնչացման զենքերի դեմ հակաօդային և հակահրթիռային պաշտպանության համակարգերի առկայություն, բազմակողմ անհամաչափ սպառնալիք-

¹ Թուրքիայի ՁՈւ ԳՇ գլխավոր պլանավորման և սկզբունքների մշակման դեպարտամենտի դեկավար, գեներալ Հ.Աքքն Չոբուլի ելույթը ՊԱԳՎ հիմնադրման 20-ամյակին նվիրված կոնֆերանսում: http://www.ssm.gov.tr/browser_tr.asp?srcURL=library/docs/tr/kurumsal/SSM_20_yil.htm.

² Genelkurmay Başkanı'ndan sert sabah mesajları..., Milliyet, 17.12.2007.

ների դեմ ռազմական գործողություններ վարելու, դաշնակցային կամ միացյալ գործողություններ իրականացնելու կարողություն¹:

Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած զարգացումները, Ս.Հունսեյնի վարչակարգի տապալումը, Սիրիայի շարունակական թուլացումն ու Արևմուտքի կողմից մեկուսացման քաղաքականությունը, Իրանի միջազգային մեկուսացումը պարարտ հող նախապատրաստեցին Թուրքիայի համար՝ տարածաշրջանային գերտերության կարգավիճակ ձեռք բերելու և ռազմաքաղաքական ազդեցությունը մեծացնելու առումով: Թուրքական հավակնոտ տարածաշրջանային արտաքին քաղաքականության ռազմավարության մեջ կարևորագույն դեր էր վերապահված այդ երկրի ԶՈւ-ին [19, էջ 51-52], որի շարունակական սպառազինումն ու արդիականացումը դիտվում է որպես տարածաշրջանային դերակատարության բարձրացման հիմնական միջոցներից մեկը: Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության արդի միտումները հստակորեն ցույց են տալիս, որ Անկարան իր տարածաշրջանային քաղաքականության ու ռազմաքաղաքական հավակնությունների մեջ կարևորագույն շեշտադրումը կատարում է ռազմական ներուժի վրա՝ տարածաշրջանային խնդիրների լուծման հիմնական դերը վերապահելով իր ԶՈւ-ին: Հարկ է ընդգծել, որ Թուրքիայի սպառազինման առումով բավական հավակնոտ ծրագրեր առաջադրվեցին հատկապես իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության կառավարման տարիներին: Թուրքիայի ԶՈւ արդիականացման տեսանկյունից էական ու հիմնարար նշանակություն ունեցող նախագծերի մեկնարկն ու պայմանագրերի ստորագրումը՝ ազգային տանկերի արտադրություն, 5-րդ սերնդի կործանիչների ձեռքբերում, հեռահար ՀՕՊ համակարգի զարգացում, տիեզերական հետախուզության համակարգերի ստեղծում, միջին հեռահարության հրթիռների արտադրություն և այլն, առաջադրվեցին հենց ԱԶԿ կառավարման տարիներին: Վերջին շրջանում Թուրքիայի որոշ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ իրենց ելույթներում հաճախակի են Թուրքիայի քաղաքականությունը տա-

¹ <http://www.msb.gov.tr>.

րաձաշրջանում պայմանավորում ռազմական ներուժով ու դրանց կիրառության սպառնալիքներով: Իր որոշ հարևանների, հատկապես Կիպրոսի ու Սիրիայի հետ լարված հարաբերությունների իրավիճակում Թուրքիայի կողմից ռազմական ուժերի գործածության հավանականությունը խիստ մեծանում է: Դա պայմանավորված է Թուրքիայի աննախադեպ սպառազինմամբ, որն էլ իր հերթին Թուրքիայի կառավարող շրջանակներին տալիս է մեծ ինքնավստահություն, դարձնում անկանխատեսելի ու ագրեսիվ:

Հոկտեմբեր, 2012

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Sadi Ergüvenç*, Turkey's Security Perceptions, Journal of International Affairs, Vol. 3, N. 2, June-August 1998, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/SadiErguvenç.pdf>.
2. *Michael Robert Hickok*, Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization, US Army War College, Parameters (Summer 2000).
3. *Henri J. Barkey*, Turkey and The New Middle East, A Geopolitical Exploration, Reluctant Neighbour, Turkey's Role in the Middle East, ed. Henri J. Barkey, Washington, United States Institute of Peace Press, 1996.
4. *Haluk Gerger*, Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası, Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzeni'ne, İkinci Baskı, İstanbul, Belge Yayınları 1999.
5. *Dietrich Jung* and *Wolfgang Piccoli*, Turkey at the Crossroads, Ottoman Legacies and A Greater Middle East, London & New York, 2001.
6. *Stephen J. Flanagan*, *Samuel J. Brannen*, Turkey's Shifting Dynamics, Implications for U.S.-Turkey Relations, Center for Strategic and International Studies, CSIS, June 2008.
7. *Şebnem Udum*, Missile Proliferation in the Middle East: Turkey and Missile Defence, Turkish Studies Institute, Vol. 4, N. 3, 2003.
8. *Pinar Bilgin*, Turkey's changing security discourses: The challenge of globalisation, European Journal of Political Research 44, 2005, <http://www.bilkent.edu.tr/~pbilgin/Bilgin-EJPR2005.pdf>.
9. *Nasuh Uslu*, Turkish foreign policy in the post-cold war period, Nova Publishers, New York, 2004; Kemal Kirisci, Post Cold-War Turkish Security and the Middle East, Middle East Review of International Affairs, Vol. 1, No. 2, July 1997.
10. *Şükrü Elekdağ*, 2 ½ War Strategy, Perceptions, Journal of International Affairs, Vol. 1, March-May, 1996, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/March-May1996/212WARSTRATEGY.pdf>.
11. *Ali Külebi*, Defence Concept of Turkey is Changing, April 2008, <http://www.eurasiacritic.com/articles/defence-concept-turkey-changing>.

12. *Այվազյան Արմեն*, Հայաստանի պաշտպանական հայեցակարգը, Ռազմավարության և անվտանգության հարցեր, Ա. Այվազյանի խմբ., «Հայրենաստի-րություն» մատենաշար 2, «Արարատ» ռազմավարական կենտրոն, Եր. 2007:
13. *Funda Keskin*, Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq, Research Journal of International Studies- Issue 8, No- vember, 2008.
14. *Ali Külebi*, Türkiye'nin Askeri Stratejisi, Gücü ve Geleceği, Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi (TUSAM), 02.08.2004.
15. *А. Гурьев*, Новая концепция национальной безопасности Турции, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/07-11-05.htm>, 07.11.2005.
16. *Լևոն Հովսեփյան*, Թուրքիայի զինված ուժերի արդիականացումն ու ռազմարդյունաբերությունը, Եր., 2010:
17. *Ռուբեն Մաֆրաստյան*, Հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատնեշներ ստեղծել հարևանների միջև..., Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային հող-վույթներում (2001-2003թթ. հոդվ. ու հարցազրույցներ), Երևան: Չանգակ-97, 2003; *Ruben Safrastyan*, The Concept of Eurasia and Turkey's Regional Strategies, 24.05.2005, <http://www.globalpolitician.com/2761-turkey>.
18. *Hikmet Sami Turk*, Turkish Defense Policy. The Washington Institute For Near East Policy, March 3, 1999, <http://www.washingtoninstitute.org/media/samiturk.htm>.
19. *Մերզեյ Մինասյան*, Թուրքական հանրապետության զինված ուժերը, Թուրքիա. Անվտանգության ու պաշտպանության հիմնախնդիրները, Եր., Քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտ, Վերլուծական նյութեր, թողարկում 1, 2007:

ТЕНДЕНЦИИ ОБОРОННОЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

Левон Овсепян

Резюме

После окончания Холодной войны Турция пересмотрела и переформатировала свою стратегию как внешней политики, так и политики в сфере безопасности и обороны.

Последовавшие после Холодной войны геополитические изменения и развития вынудили Турцию максимально осторожно и последовательно уточнять приоритеты и новые вызовы в сфере международной и региональной безопасности и оборонной политики. Изменились вызовы и угрозы безопасности Турции.